

ВОКАТИВ ЯК ВИРАЗНИК ФУНКЦІОНАЛЬНОГО
ЧЛЕНА РЕЧЕННЯ І ТАК ЗВАНЕ ЗВЕРТАННЯ

Вокатив – одна з закономірних форм іменника української, інших слов'янських і деяких неслов'янських мов – явище, що яскраво виділяється з-поміж інших форм виразністю свого значення й використання. Можливо, саме цим впадає він в око дослідника і дістає кваліфікацію як особливе, окреме явище мови, відмінне від інших. При цьому й сама кваліфікація досить своєрідна: вокатив, кажуть, є явище граматичне, але навряд чи морфологічне, бо його вважають не відмінком, а "кличною формою", нічим, проте, не вмотивовуючи. Можна гадати, що основа невизнання вокатива відмінком вбачається в тому, що він використовується "при звертанні", тобто для вираження "звертання". Саме ж "звертання" категорично відноситься в граматиках до "слів, граматично не зв'язаних з реченням", отже, вокатив навряд чи є й синтаксичним явищем. Заперечення граматичного зв'язку означає те, що "звертання", виражене вокативом, не є функціональним членом речення; вокатив, говорять, не виражає відношення імені (іменника) до інших слів речення. Звідси вокатив – не відмінок у морфології, а ним виражене "звертання" – не член речення у синтаксисі.

У граматиках до Буслаєва кличний відмінок розглядається. Так, М.В.Луносов писав, що цей відмінок уживається, "коли до предмета мова звертається"¹. Аналогічно визначали його у своїх граматиках О.Х.Востоков, М.І.Греч. Про кличний відмінок говорить також і Ф.І.Буслаєв: "Називний і кличний відмінки не залежать від інших слів, і тому називаються прямими"².

Тут важливо було б відзначити одну деталь. Як відомо, іменники в усіх відмінкових формах є членами речення: "Називний відмінок – це форма, яку в мові приймає граматичний підмет, останні відмінки – це форми, які приймають граматичні додатки"³. Що ж до функції іменника в кличному відмінку початковою думкою була така. Аналізуючи речення за його компонентами (членами речення), Буслаєв виділив "звертання особи, яка говорить, до слухача, виражене назвою цього останнього, поставленого у кличному відмінку; напр., *"радуйся, царю іудейський!"*, *"лікарю, зцілися сам!"*⁴. Фактично це й було першим визначенням ролі кличного відмінка в мові: він є виразником звертання; вперше було введено в граматику й термін "звертання".

Дальшою розробкою цього питання було встановлення того, чи є "звертання" членом речення. На думку О.О.Шахматова, "звертання – це слово чи словосполучення, що відповідає назві другої особи, до якої звернена мова того, хто говорить. Воно стоїть поза реченням і не є тому членом речення"⁵. Ця думка далі поглиблюється О.М.Пешковським, який відзначав, що "...предметно звертання може бути найтісніше зв'язаним з останньою мовою. Однак формально основна його роль спонукування... не дає йому можливості вступити з будь-яким членом речення, при якому воно стоїть, у зв'язок узгодження, керування чи прилягання, і

воно залишається, хоч якої б поширеності воно набувало, сторонньою для даного речення групою"⁶.

Сучасні граматики відтворюють без змін думки Буслаєва, Шахматова, Пешковського; і так стало традицією розуміти "звертання" не членом речення, а формою, що його виражає, – не відмінком.

Проте помічено один цікавий факт: "звертання" існує не поза реченням, а в ньому. Це змушує шукати можливих його зв'язків з реченням, його членами, а можливо, й функції в реченні. Насамперед цей факт дає підстави піддати сумніву традиційне розуміння, що "звертання" не входить до складу речення: "Основна методологічна помилка традиційного погляду на звертання як на граматично не зв'язане з реченням полягає в тому, що лінгвістами ігнорувалася своєрідність граматичних зв'язків звертання з останньою частиною речення і їх функціональне призначення"⁷. Однак функція "звертання" в реченні визначається, як і раніше, не як граматична, а як смислова: вона полягає у привертанні уваги слухача до повідомлюваного в реченні. Звичайно, це не граматична характеристика іменника у вокативі. На цій основі не можна довести і його зв'язку з іншими словами речення. І дійсно, робиться спроба встановити новий тип граматичного зв'язку, властивий тільки для "звертання", а саме – співвідношення, під яким розуміється особливий тип граматичного зв'язку в реченні. Цей граматичний зв'язок полягає в тому, що між означуваним і означальним членом речення встановлюється такий семантичний зв'язок, який граматично виражається фактом включення до складу речення і сусідством означувальних слів з означуваним. На відміну від узгодження, керування й особливо від прилягання граматичне оформлення означувальних слів при співвідносному зв'язку не залежить від означуваних членів речення, і тому до них, як правило, не можна поставити логічних питань, хоч у складі речення вони мають певну синтаксичну функцію і вносять певний смисловий відтінок у висловлення"⁸.

Схвалюючи спробу визначити "звертання" членом речення і відшукати граматичний зв'язок його з іншими членами речення, ми не знаходимо підстав вважати правильним ні щойно наведеного визначення функції, ні типу граматичного зв'язку. Передусім іменник у вокативі ніякого слова в реченні не пояснює – навіть сусіднього, тим більше, що практично "звертання" може стояти по сусідству з будь-яким словом речення: *Маріє, подай наші записи* (Стельма.); *Подай, Маріє, наші записи; Подай наші записи, Маріє*. До того ж, включення чи сусідство – ще не зв'язок. Граматичний зв'язок слова з іншим існує незалежно від його місця в реченні: дуже часто зв'язаними бувають далеко не сусідні слова, тоді як сусідні саме граматично між собою не зв'язані: *Сонечку радий був сьогодні весняному*.

Ми дотримуємося думки, що в граматиці існує не "клична форма", а кличний відмінок (вокатив); цим стверджуємо, що він повністю підводиться під визначення категорії відмінка взагалі як такої, що виражає відношення до інших слів у реченні, в чому знаходить своє відображення розуміння зв'язків між предметами і явищами матеріального світу; а тому стверджуємо, що іменник у формі цього відмінка стоїть не поза реченням, а в реченні, виконуючи в ньому синтаксичну

функцію, і зв'язується граматично з іншими членами речення. При цьому підкреслюємо, що сам вокатив не є чимось зовсім відмінним від відмінків узагалі, і тому немає ніякої потреби вигадувати для нього спеціально якісь особливі функції й особливі види граматичного зв'язку з іншими словами.

Вихідним нашим аргументом у доведенні сформульованої зараз тези є думка О.О.Потебні, яка або не береться до уваги мовознавцями, або згадується лише для того, щоб назвати її хибною. Наведемо її: "У наших граматиках єдині відмінки, здатні виражати підмет, суть називний і кличний. Відношення цих відмінків один до одного і до речення розуміють по-різному. Шлейхер говорить про кличний, що це зовсім не відмінок, а ім'я у формі вигука, і звідси виводить неможливість особливого відмінкового суфікса для кличного. Такої думки дотримуються й інші, між іншим, Міклошич, який говорить: "Кличний лише за традицією ("по преданию") зараховується до відмінків, тоді як із зовнішнього боку, на відміну від інших відмінків, він не відзначений особливим суфіксом, і (з внутрішнього боку) ім'я у цьому відмінку, не будучи підпорядковане примусовій силі складу речення (*einem festen zwange des satzgefüges nicht unterliegt*), що позначається, однак, назвою *casus vільно (loser)* приставляється до мови, подібно до вигука". Я на відміну від попередньої своєї думки (Із зап. I, 157) тепер вважаю правильною стару думку, що протиставляє називний і кличний як прямі відмінки, тобто відмінки суб'єкта і слів, узгоджуваних з ним, останнім непрямым відмінком об'єкта. Згідно з цим, кличний, як і називний, маючи певну діяльність у реченні, стоїть не поза ним, а в ньому. Синтаксична відмінність називного і кличного – в тому, що називний лише в займенниках особових *я і ми, ти і ви* є 1-ша і 2-га особа; останні імена займенникові і якісні суть 3-тя особа; тоді як кличний (з нижченаведеним застереженням) є 2-га особа і, як така, узгоджується з 2-ю особою дієслова. Всупереч правилу "відокремлювати комою кличний від присудка (укр. *"сира земле, розступися"*, *"розступися, сира земле"*) і не відокремлювати називного" (*"сира земля розступилася"*) думаю, що відстань у живій мові між цими відмінками і присудками однакова"⁹. Як на функціональний зв'язок називного і кличного відмінків О.О.Потебня вказує на тенденцію у багатьох мовах замінювати звукову форму кличного формою називного і на зворотнє явище – використання кличного у функції називного; наприклад, в українських думках: *Оттогді-то Хвилоне Корсунський полковниче на доброго коня сідав..., Івасю Вдовиченку сього не слухає*. "Тому думаю, – говорить далі О.О.Потебня, – що первісно вживання кличного замість називного було знаменне і виникло зі звертання співця до відсутньої особи (третьої), як до присутньої, у 2-й особі, і таке звертання, звичайне у Гомера (до Менелая, Патрокла, Ахілла, Феба та ін., в Одиссеї до Евмея), всупереч думці Ля-Роша вважаю як таке, що впливає саме зі співчуття співця до згадуваної особи і з живого уявлення цієї особи. Цим пояснюється, чому в слов'янських піснях кличний замість називного вживається тільки в іменах осіб. Виняток, скільки знаю, становить лише кінь: *"Є у мене три коні на стойлі: один коню як голуб сивенький, другий коню як ворон чорненький"* (Метл., 105). За перехід від кличного, як другої особи, до кличного, як 3-ї особи, можна б вважати

випадки, коли за звертанням у кличному іде присудок у 3-й особі, напр.: *Ай же ты собака, Злодей Каин царь! Думает думушку недобрую...*¹⁰

Як бачимо, О.О.Потебня розглядає кличний відмінок як відмінок суб'єкта (прямий), який виконує в реченні роль підмета. Потебня не дає розгорнутого аналізу функцій іменника в кличному відмінку, обмеживши свою аргументацію вказівкою на заміну кличним називного. Проте називний і кличний мають власні своєрідні риси, які й вирізняють їх як взаємозв'язані, але й окремі. Відмінні їх риси зумовлені і пояснюються самою природою мови як засобу спілкування. Розглянемо випадки функціонування іменника в кличному відмінку, зіставляючи з називним, що дасть змогу визначити спільне в них як прямих відмінках і на фоні взаємозв'язків виразніше показати окресленість кожного.

Перший випадок. Вокатив як виразник суб'єкта виконує функції підмета в реченні.

Мова як засіб спілкування виникла і може існувати за наявності мовця, слухача (співбесідника), взаємозамінних у процесі мовного спілкування; третім, завжди необхідним елементом є предмет, про який іде мова і який участі в розмові не бере. Звичайно, і мовець, і слухач теж можуть бути предметами мови, про них теж може йти мова. Отже, і мовець, і слухач, і предмет мови можуть бути суб'єктами. Відповідно в мові створено і потрібні засоби для взаємного обміну думками.

Іменник-підмет у формі називного відмінка (далі для скорочення називатимемо номінативом) завжди є суб'єктом, який участі в розмові не бере (3-тя особа): *Повітря пахло розквітлим садами* (Стельм.). *Кравчина бачить уже свій дім* (Довж.). Іменник у формі кличного відмінка (далі називаємо вокативом) є виразником суб'єкта, який бере участь у розмові, а саме є слухачем (2-га особа). Цим ускладнюється його значення: він не лише називає суб'єкт, а й показує, що до нього звернена мова; вокатив буває підметом у реченнях зверненої мови. Звернення може мати констатуючий характер: *Добре працюєш, друже, сьогодні.* (З газ.). *Брешеш, дівчино, брешеш, рибчино...* (Нар. п.). У цьому випадку дієслово-присудок стоїть у дійсному способі. Звернення може мати і спонукальний характер, коли слухача (2-га особа) спонукають до виконання дії: *Неси ж мене, коню, по чистому полю* (Фр.). *Повій, вітре, на Україну* (Руд.). *Йди, йди, Марусе, та хутко вертайсь* (Вовч.). Природно, що дієслово-присудок стоїть тут у наказовому способі.

Важливо, що в реченнях зверненої мови (особливо, коли воно має спонукальний характер, це виразно видно) значення "звертання" *власниве не лише іменникові у вокативі, а й дієслову: повій, вітре; йди, Марусе* тощо. Щоб яскравіше показати це, наведемо приклади окремо вжитих згаданих форм: [Гриць] (перескочив через тин). *Галю!* (Корн.). [Соня] (подає йому хліб). *Гляньте!* (К.-Кар.). Навряд чи хто стане твердити, що Т.Г.Шевченко не звертався до трудящого люду, коли закликав: *Поховайте та вставайте, кайдани порвіте*. Ми не маємо також сумніву в тому, що це й сприймається читачем (тут він – співбесідник поета, слухач, 2-га особа) як звертання. Ці види звертань різняться тим, що іменник називає особу, до якої звертаються, а дієслово –

дію, з якою звертаються. Звернена мова завжди існує як засіб живого безпосереднього спілкування, через це з ситуації мовлення співбесідникові відомо в першому випадку, з чим звертаються до нього, а в другому – що звертаються саме до нього. Тим більше, що обидві форми звертань – іменникова і дієслівна – мають значення 2-ї особи: перша називає її, а друга вказує на неї своїми формальними показниками (особовими закінченнями).

Досі ми говорили про логічну основу вокатива в реченні: він є виразником суб'єкта дії, названої дієсловом-присудком. Тепер звернемо увагу на граматичні, власне синтаксичні, основи цього. Як відомо, присудок, будучи залежним від підмета, підпорядковується останньому в граматичних значеннях, спільних для них обох, тобто узгоджується з підметом. Ця закономірність повністю виявляє себе і тоді, коли підмет виражається іменником у вокативі. Вище ми показали залежність особової форми дієслова-присудка від значення особи-підмета: коли іменник у вокативі є підметом, то дієслово набуває форми 2-ї особи; коли ж підметом є іменник у номінативі – присудок дієслівний виступає виключно у формі 3-ї особи. Це не що інше, як узгодження присудка з підметом в особі.

Присудок узгоджується з підметом ще в числі. Це повністю виявляється і в тих випадках, коли підметом виступає вокатив. Пор.: *Роди нам, земле, юних серцем* (Тич.). *Рости наш молодий друже, будуй нове суспільство на старій землі* (Янов.) і *Учітєся, брати мої, думайте, читайте* (Шевч.). *Розвійтєся з вітром, листочки зів'ялі* (Фр.). Як при узгодженні взагалі, зміна числової форми присудка виключно залежить від зміни форми підмета (*брате, учися; брати, учітєся*).

Специфічним для форми вокатива порівняно з номінативом (при якому дієслово-присудок буває у формі 3-ї особи) є те, що крім 2-ї особи, присудок при ньому може мати форму 1-ї особи множини: *Не лякайтєсь, брати мої, моря* (Грб.). *Сядьмо отут, сину, під осокорами* (Неч.-Лев.). *Ану, Федоре, поїдемо* (Гол.). Пояснюється це тим, що часто форма іменника і завжди форма дієслова вміщують у своєму значенні мовця та інших осіб, із якими він говорить (*поїдемо* означає, що виконавцем дії є мовець плюс слухач або слухачі).

Цікаво нагадати зараз два положення граматики: 1. "При звертанні можуть стояти пояснювальні слова (узгоджені з ним або залежні від нього). Таке звертання називається поширеним, напр.: *Цвіти, моя Вітчизно молода, безмежна, непереборна, яснокрая*. (Мал.)"¹¹. Що це, як не фактичне визнання того, що з вокативом граматично зв'язуються залежні від нього слова, зокрема за типом узгодження? 2. "...Звертання не зв'язується будь-яким типом сурядного або підрядного зв'язку з жодним членом речення, в яке воно включається, залишаючись, отже, поза основним скелетом цього речення. Утім, є підстави говорити про орієнтацію присудка речення, до складу якого звертання вводиться, на форми числа й роду звертання (тобто про узгодження із звертанням присудка цього речення)"¹². Або ще краще: "У шкільних граматиках і деяких вузівських підручниках звертання відносять до слів, що стоять поза граматичним зв'язком із реченням. Проте граматичний зв'язок звертання з реченням може виявлятися. Так, у

реченні *Ростіть, будови, гомоніть, мости, старому тіліть, новому процвісти* (Рил.) форму числа присудків (*ростіть, гомоніть*) ми підбираємо, враховуючи форми числа звертань (*будови, мости*), тобто узгоджуємо присудок із звертанням у числі. У реченнях *Ой палка ти була, моя пісне* (Л. Укр.); *Який ти, світе, теплий і широкий* (Мал.) форми присудка (*палка була, теплий і широкий*) ми орієнтуємо на ті форми роду, що їх відповідно мають звертання (*пісне, світе*), тобто узгоджуємо присудки із звертанням у роді.

Особливо помітний цей зв'язок тоді, коли звертання оформлене як підрядне речення, напр.: *Вставай, хто живий, в кого думка повстала!* (Л.Укр.)¹³. Викликає тільки подив, що автор, піддавшись гіпнотичному впливові традиційного розуміння "звертання", не назвав речі своїми іменами; тим більше, коли врахувати, що раніше він же наводить визначення: "Присудком називається залежний від підмета член двоскладного речення, який означає дію, стан, якість, властивість, приписувану в часі тому предметові, назва якого в цьому реченні виступає підметом"¹⁴; коли врахувати загальновідоме, що присудок є головним членом речення, залежним тільки від підмета, і, будучи вираженням відмінюваним словом або сполученням слів з відмінюваною зв'язкою в ньому, узгоджується з підметом і тільки з підметом. Наголосимо ще раз на тому, що значення "звертання" має не лише підмет у вокативі, а й зв'язаний з ним дієслівний присудок. Отже, "звертання" – це не граматична кваліфікація слова в реченні: у наведених вище реченнях зверненої мови одне "звертання" (іменникове) граматично кваліфікується підметом, а інше (дієслівне) – присудком.

Відзначимо тут особливий випадок уживання кличного відмінка іменника для вираження підмета неповного речення (еліптичного) як розповіді-констатації, так і спонування: [Оксана]. *Нашу бригаду все одно не обставите.* – [2-га дівчина]. *Вірно, Оксано* (Корн.). У реченні *Вірно, Оксано* присудок не вжито, оскільки він зрозумілий із ситуації, бо речення вплетено в загальний текст розмови, що складається з ряду реплік, об'єднаних спільною темою. Для наочності наведемо приклад такого ж типу речення, але повного. Уживання присудка в ньому теж не є необхідним для повного і правильного розуміння сказаного, тим більше, що речення функціонує як репліка: *Вірно, сину, кажеш* (Стельм.).

Другий випадок. Часто в реченні вокатив вживається у зв'язку з займенником. Як у реченнях-констатаціях, так і в реченнях-спонуваннях він виступає в ролі прикладки до займенника 2-ї особи, що виконує роль підмета: 1. *Ну от і стоїш ти, Дмитре, на порозі і не знаєш, куди завтра схитнешся* (Стельм.). *Ти, Миколо, бунтуєш мені всіх забродчиків* (Неч.-Лев.). *Черевички невеличкі, ви стоптались в темні нічки* (Нар. п.). 2. *Іване, ти краще покривай людей* (Стельм.). *Ти, Соню, тут латочку наклади* (К.-Кар.).

Нерідке явище в мові – аналогічне використання іменника в називному відмінку: *Централка, вона теж, знаєте, ружжо* (Виш.) *Ой, сльози палкі – вони душу палили* (Л.Укр.). *"А він, Шаляпін, з яких же буде?" – поцікавився Терешко* (Іщук). *"А вона, ця душа, в тебе є?" – повеселішав Сергієнко* (Стельм.). *Вона так багато знає, ця дівчина!* (З газ.).

Вокатив буває прикладкою до займенника-підмета й у тих випадках, коли присудок речення виражається не дієсловом і речення не має спонукального характеру: *Красиві гори ви, Альпи!* (Гонч.). Тут іменник *Альпи* стоїть не в називному відмінку, а в кличному: називає предмет, до якого звернена мова.

Третій випадок. Окремо вживані іменники в кличному відмінку можуть бути виразниками односкладних речень – вокативних. Щоб краще відітнути особливості цих речень, розглянемо їх у зіставленні з номінативними (називними). Основним значенням номінативних речень є буття, існування, стверджуване як ознака названого предмета або явища: *Пісок. Вечірні хмари сині. Далекі смуги вогняні* (Рил.). Основним же змістом вокативних речень є спонукування, узагальнене значення якого розуміється з ситуації чи спільної теми, у розкритті якої беруть участь інші речення контексту: *Заходить у пекарню, пхає ногою двері й кричить: "Маріно!" – Нікого. "Олено!" – Тихо* (Коц.). *"Мусію!" – окликнув його Павленко. Загублений у свої думки, Стоян не ворухнувся. "Мусію!" – "Я слухаю"* (Скляр.).

Основне значення – ствердження буття – може ускладнюватися додатковим відтінком емоційного забарвлення, який часто набуває яскравої виразності, таким чином утворюються так звані вигуківі (або їх іще звуть окличко-називні) речення: [*К о з а к*]. *Наші сурми, наші.* (Схопився). *Перемога! Слава!* (Корн.). *Наче все небо перетворилось у грандіозний блакитний орган і заграло. – Ка т ю ш а !!!* (Гонч.).

Аналогічно в реченнях вокативних спонукування може ускладнюватися емоційним відтінком, набуваючи характеру прохання, благання. *"Да ви де!" – щоб хоч глянув на неї* (Гол.). *Иди звідси, іди, з тобою не тільки говорити не можу, але бачити тебе не хочу.* [Гриць]. *Галю!* (Корн.). Часом емоційне забарвлення, емоційне значення превалює, речення виражає спонукування з виразним захопленням, співчуттям, докором, обуренням тощо: *Ле ле! Який світ широкий* (Гонч.). *Ех, Гордію, Гордію!* (Остров.). *"Мамо...",* уже роздратовано почала, було, *Христя* (Іщук). *"Марійко, ... Маріє",* – міцно пригорнув до себе дружину (Стельм.).

Односкладні номінативні і вокативні речення, залишаючись самостійними, близько зв'язуються з іншими реченнями, що йдуть за ними і мають зміст, зв'язаний із предметом чи явищем, названим цими односкладними реченнями: *Київ! Тихий, мов підземний гомін, разом із забоями дзвоніє доноситься до його вуха* (Мирн.). *О земле рідная! Не жатиме неситий пшениці на твоїх ланах!* (Рил.). Ще тісніший зв'язок вони мають тоді, коли в реченнях, що йдуть за ними, підмет виражений займенником, який указує саме на названий предмет чи особу в односкладних реченнях: *Весна. Народившись десь за морями, вона швидко крокувала на північ* (Скляр.).

Четвертий випадок. Уживання іменника у вокативі в складі простого речення, причому він не зв'язаний граматично ні з реченням у цілому, ні з окремими його членами. Ідеться про типовий випадок так званого "звертання": *Жити тобі, хлопче, вчитись* (Скляр.). *Ото, братця, дівчина* (Вас.). *Порозумнішати, Докіє, на старість хоч* (Стельм.). *Без тебе,*

Дмитре, нема життя мені... (Стельм.). Кличний відмінок і тут є виразником односкладного вокативного речення, але не окремо вживаного, а вставного, через що й основне значення його – спонування – менш виразне.

Як п'ятий випадок ми виділяємо такий, коли односкладне вокативне речення вживається як головне речення у складнопідрядному. Наприклад: *Дівчата, хто з першої бригади?* (Корн.). *Мамо, чия то дівчина приходила до нас учора позичати вогню?* (Неч.-Лев.). У вокативному реченні не тільки названо особу, але в ситуації мовлення воно зв'язане також з вираженням потрібної дії, яку названа особа повинна виконати, або її спонукають до виконання дії. У наведених прикладах мовець має бажання одержати відповідь, зміст якої визначається змістом підрядного речення. Узагальнене значення спонування вокативні речення мають тут таке, яке можна конкретніше виразити формою наказового способу дієслова мовлення. Сама відповідь слухача підтверджує, що саме так він розуміє сказане мовцем. Напр.: *Мамо, давати обідати?* – *Давай, давай, Гафійко* (Коц.). *"Югино, можна буде в ту неділю прийти? – захвилювався і знову скинув шапку. – "Приходьте", – ледве ворухнула губами і подала руку* (Стельм.). Пор. ще: *"А то б ні!" – раптом зітхає. – "Чого ви, мамо?" – "Нічого". – "Скажіть, скажіть!" – не випускає матері з рук. – "Кажу ж тобі – нічого. Збирайся в сільбуд."* – *"А скажіть!" – цілує в уста і допитливо дивиться на сухе в зморшках обличчя* (Стельм.).

Значення спонування не замикається дієсловом мовлення, можливе й інше. Напр.: *Бачиш, Прокопе, він мене зараз оштрафує* (Корн.). *Слухай, Огнєв, ти що замислив* (Корн.). *Чуєш, Гафійко, він рибу варить* (Коц.). У кожному разі, найчастіше значення спонування зв'язане з безпосередніми відчуттями людини, які з допомогою засобів мови збуджуються в слухача у зв'язку зі сприйманням якогось явища, названого мовцем у підрядному реченні (додатковому). Це явище часто можна сприйняти безпосередньо за допомогою органів чуття. У такому разі словесна відповідь із боку слухача не обов'язкова, найчастіше він реагує відповідним чином безпосередньо в ситуації.

Короткий аналіз використання вокатива в мові, зроблений нами, дає до статньо підстав стверджувати, по-перше: а) кличний відмінок (вокатив), як і називний, є відмінком суб'єкта (прямим); вираження незалежності суб'єкта від інших предметів і явищ – основне його граматичне значення; б) основною функцією іменника у формі вокатива є функція підмета в реченні зверненої мови; в) кличний відмінок, як і називний, може бути прикладкою до займенника, що виконує роль підмета, узгоджуючись із цим займенником у числі й особі; г) присудок, виражений дієсловом найчастіше наказового, рідше дійсного способу, послідовно узгоджується з підметом у вокативі в числі й особі; г) речення може бути неповним (еліптичним): при підметові у вокативі не вживається присудок із значенням спонування, коли він зрозумілий із загального контексту чи ситуації мовлення; д) вокатив може бути виразником односкладного речення спонукального за значенням (вокативного). Останнє

вживається в мові і як самостійна комунікативна одиниця, і як вставне, і як головне речення в складнопідрядному з підрядним додатковим.

По-друге: а) сказане знімає в граматиці питання про так зване "звертання" як поняття неграматично; у зверненій мові значення звертання має і дієслівний присудок (але граматично він кваліфікується саме присудком), й іменник у вокативі, який граматично кваліфікується як підмет; крім того, іменник у вокативі може бути виразником вокативного речення; б) поширена в граматиках думка про те, що іменник у вокативі не зв'язується ніяким граматичним зв'язком з іншими словами речення, – неправильна: не він, іменник у кличному відмінку, зв'язується (він і не повинен зв'язуватись, як і в називному), а з ним зв'язуються залежні від нього слова в реченні, зокрема присудок, повним і послідовним узгодженням. Разом із тим іменник у вокативі, як і в називному відмінку, у функції прикладки узгоджується з тим словом, з яким пов'язується в реченні, – саме з займенником; в) в інших випадках (коли вокатив виконує функцію односкладного речення – вокативного, окремого, вставного чи головного в складнопідрядному) його не можна розглядати як звичайне слово з огляду на його функції в реченні (це саме стосується іменника в називному відмінку у функції номінативного речення); г) правило пунктуації, згідно з яким присудок не може відокремлюватися від підмета комою, не є аргументом для спростування того, що іменник у вокативі є підметом. Не кома визначає член речення, а, навпаки, членом речення можна пояснити її значення як знака в цьому разі не відокремлювального, а видільного; необхідність вживання його з таким значенням і зараз (як тире в реченнях типу *Київ – столиця України*) залишається в силі. Додамо до сказаного, що кома в такому разі не є єдиною можливим варіантом виділення специфічного за своїм значенням, зв'язаного з виразною видільною інтонацією підмета: *А що, музико! вигравай цілком після свого весілля* (Неч.-Лев.). *Моя ти люблю! усміхнись* (Шевч.). *Праведная душе! прийми мою мову* (Шевч.).

Після цього зробимо кілька зауважень щодо форми вокатива. Вокатив у функціональному відношенні споріднений із номінативом. Відмінність полягає лише в тому, що вокатив називає 2-гу особу, а номінатив – 3-ю. Проте є випадки, коли суб'єкт, названий номінативом, набуває значення, близького до 2-ї особи, а названий вокативом – до 3-ї. Пор., напр.: *В кого доля полем ходить, Колоски збирає, А моя десь ледащиця, За морем блукає* (Шевч.). *Подивилась на неї, тихо відповіла: "Щаслива їм доріженька стелися"* (Шиян) і *Ой плаче, плаче молодий козаче* (Нар. п.). Це уможлиблює використання однієї звукової форми в обох випадках: *Феноген! Не знаєш, зібрались економи в конторі?* (К.-Кар.). *Гей, Харитон, махай за Ліхтаренком!* (К.-Кар.). У множині і середньому роді – це звичайний для сучасної мови факт: *Не сумуй, серце, не журися* (Нар. п.). *Та й усе стопталось з вами, черевички з підківками* (Нар. п.). *Дівчата, а де ж Оксана?* (Гол.). У російській мові це характерне як для множини, так і для однини, тому говорять, що в ній збереглися поодинокі залишки кличного відмінка: *Царю небесный! Спаси меня от куртки тесной...* (Лерм.). *Чего тебе надобно, старче* (Пушк.).

Вирішення питання про вокатив як відмінок не можна ґрунтувати на наявності чи відсутності окремої форми. Не можна заперечити існування знахід-

ного відмінка тим, що він буває омонімічним із називним (назви неживих предметів) чи родовим (назви істот). Так само не можна заперечити вокатив тим, що він може бути омонімічним із деякими іншими відмінками (називним, давальним). У цьому випадку вокатив відрізняється від них як своїм значенням, що ми показали вище, так і формальними показниками: важливою тут є інтонація. Так, звичайно в реченні *Що місяцю зіроньки кажуть ясеньки?* (Тич.) з іншою інтонацією – інтонацією вокатива мали б: *Що, місяцю, зіроньки кажуть ясеньки?* Крім того, коли вокатив виступає в реченні підметом, то дієслово-присудок, узгоджуючись із ним, набуває форми 2-ї особи; коли ж таку функцію виконує номінатив, воно набуває форми 3-ї особи. Усі названі формальні показники існують і в російській мові, як і значення вокатива.

Якщо врахувати все сказане про вокатив в українській мові (а це має місце і в інших слов'янських мовах), то стане ще більш переконливою думка О.О.Шахматова про кількість відмінків: "Спільнослов'янська прамова успадкувала з епохи спільноіндоєвропейської сім відмінків, рахуючи в тому числі називний і кличний"¹⁵. Ми додамо лише, що слов'янські мови й зараз мають ці сім відмінків: кличний – теж відмінок, який має своє власне граматичне значення, свою власну форму, у якій іменник (як і в інших) виконує в реченні певні функції і є повноправним його членом, граматично зв'язаним з іншими.

¹Ломоносов М.В. Полное собр. соч. – М., 1952. – Т. 7. – С. 411; ²Буслаев Ф.И. Историческая грамматика русского языка. – М., 1959. – С. 277; ³Шахматов А.А. Синтаксис русского языка. – Л., 1941. – С. 261; ⁴Буслаев Ф.И. Указ. раб. – С. 277; ⁵Шахматов А.А. Очерк современного русского литературного языка. – М., 1941. – С. 121; ⁶Пешковский А.М. Русский синтаксис в научном освещении. – М., 1956. – С. 407–408; ⁷Руднев А.Г. Синтаксис осложненного предложения. – М., 1959. – С. 179; ⁸Там же; ⁹Потебня А.А. Из записок по русской грамматике. – М., 1958. – Т. 1–2. – С. 100–101; ¹⁰Там же. – С. 101–102; ¹¹Кулик Б.М. Курс сучасної української літературної мови. – К., 1961. – С. 171; ¹²Финкель А.М., Баженов Н.М. Современный русский литературный язык. – М., 1951. – С. 388–389; ¹³Кулик Б.М. Знач. праця. – С. 171–172; ¹⁴Кулик Б.М. Знач. праця. – С. 38; ¹⁵Шахматов А.А. Историческая морфология русского языка. – М., 1957. – С. 16.

СЕМАНТИКА

Ніна Клименко,
Київський університет імені Тараса Шевченка

НАЗВИ ОСІБ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ПЕРІОДИЦІ

Для сучасного етапу розвитку української мови характерне інтенсивне поповнення її словникового складу численними неологізмами. Різні стилі літературної мови поповнюються неологізмами різного типу. Так, у науково-технічному стилі новотвори найчастіше трапляються серед іменників-назв абстрактних дій, знярядь праці, процесів, серед прикметників-ознак за дією¹. У публіцистичному стилі вони охоплюють велике поле назв осіб, відносних прикметників